

Ombudsman, smörgåsbord och lagom: svenska ord på resa

Berättelse

Ord som flyttar mellan språk

Språk är aldrig stilla. När människor från olika länder möts, handlar och reser tar de också med sig ord. Ett ord som ett språk har tagit från ett annat språk kallas ett lånord. Allra oftast är det svenskan som lånar in ord, till exempel många nya ord från engelskan. Men ibland går det åt andra hållet: ett svenskt ord lånas ut och börjar leva ett nytt liv i andra språk. Det kan kännas lite oväntat, men några svenska ord är i dag kända långt utanför Sveriges gränser. Enligt Institutet för språk och folkminnen (Isof) är “ombudsman” och “smörgåsbord” två av de mest kända exemplen.

Ombudsman – en svensk roll i många länder

En ombudsman är en person som hjälper människor med klagomål och tar tillvara deras rättigheter, till exempel gentemot en myndighet eller ett företag. Ordet kommer från svenskan och bygger på det gamla ordet “umbuds man”, som betyder ungefär ombud eller representant. Ordet kom in i engelskan i slutet av 1800-talet. Enligt Isof byggde England på 1960-talet upp ett liknande system och valde då att behålla det svenska namnet. När idén flyttade utomlands följde alltså ordet med. Därför finns “ombudsman” i dag i flera språk, bland annat engelska och tyska. I stället för att översätta ordet väljer man ofta att behålla det i original. Exakt hur många språk som har lånat in ordet är svårt att säga, eftersom olika källor anger olika siffror.

Smörgåsbord – ett ord som växte

Det andra ordet är “smörgåsbord”. I Sverige är ett smörgåsbord ett bord med många olika rätter, ofta kalla, som man väljer fritt från. Det kanske mest kända exemplet är julbordet. Enligt Oxford English Dictionary har ordet funnits i engelskan sedan slutet av 1800-talet, där det stavas “smorgasbord”. Det intressanta är att ordet på engelska också har fått en bredare användning. Där kan “smorgasbord” nämligen användas bildligt, om ett stort utbud av nästan vad som helst, inte bara mat. Man kan till exempel säga “a smorgasbord of options”, alltså ett smörgåsbord av valmöjligheter. Ett ord som från början handlade om mat har på så sätt blivit ett ord för mångfald och stora val.

Lagom – mellan fakta och myt

Det tredje ordet är “lagom”. Lagom betyder ungefär “varken för mycket eller för lite, precis rätt”. Det är ett vanligt ord i svenskan, och många tycker att det säger något om hur man gärna gör saker i Sverige. Det sägs ofta att “lagom” är helt unikt för svenskan och omöjligt att översätta. Men det är egentligen en myt. Enligt Isof och språkvetaren Mikael Parkvall finns liknande ord i andra språk, bland annat i norskan. Ordet har ändå fått viss internationell uppmärksamhet, särskilt genom livsstilsböcker, ungefär som danskans “hygge”. Man ska dock vara försiktig och inte överdriva:

“lagom” har inte blivit ett vanligt vardagsord på engelska. Det handlar mer om en livsstiltrend i böcker än om ett ord som folk använder varje dag.

Nya ord och en större bild

Språk fortsätter att låna av varandra även i dag, och en del nya svenska ord har spritts genom så kallade översättningslån. Då lånar man inte själva ordet, utan översätter det del för del. Svenskans “flygskam” har på så sätt blivit “flight shame” på engelska, “Flugscham” på tyska och “honte de prendre l’avion” på franska. Ordet “döstäda”, som handlar om att rensa bland sina saker, har på engelska blivit “death cleaning”. Det finns också äldre exempel. Det engelska ordet “tungsten” kommer från svenskans “tung sten” och är namnet på en metall, grundämne nummer 74. Intressant nog kallas samma metall på svenska och tyska oftast volfram eller wolfram. Tillsammans visar alla dessa ord något viktigt: språk är inte stängda rum. De påverkar hela tiden varandra. När ett ord vandrar från ett land till ett annat berättar det också en liten historia om kontakt mellan människor, om idéer som sprids och om kulturer som möts.

Ordlista

ORD	FÖRKLARING
stilla	helt stilla; som inte rör sig eller förändras
lånord	ett ord som ett språk har tagit från ett annat språk
låna ut	ge ett ord vidare till ett annat språk
ombudsman	en person som hjälper människor med klagomål och deras rättigheter
ta tillvara	se till att något inte går förlorat; skydda eller försvara
myndighet	en del av staten som styr eller sköter något
utbud	många olika saker att välja mellan
bildligt	när ett ord används i en annan, överförd betydelse
myt	en spridd uppfattning som många tror på men som inte stämmer
översättningslån	ett ord som lånas in genom att man översätter det del för del
grundämne	ett av de enklaste ämnena som allt är byggt av, t.ex. järn eller volfram
mångfald	att det finns många olika sorter eller val

Läsförståelsefrågor

1. Vad menar texten när den säger att språk "aldrig är stilla"?
 1. Att språk hela tiden förändras och tar in nya ord.
 2. Att man måste prata fort.
 3. Att alla språk är exakt lika.
2. Vad gör en ombudsman enligt texten?
 1. Lagar mat på julbordet.
 2. Hjälper människor med klagomål och tar tillvara deras rättigheter.
 3. Bestämmer vilka ord som får bli lånord.
3. Varför finns ordet "ombudsman" i flera språk i dag?
 1. För att det är ett mycket gammalt engelskt ord.
 2. För att andra länder byggde upp liknande system och behöll det svenska namnet.
 3. För att ingen kan uttala det på något annat språk.
4. Vad betyder det att "smorgasbord" kan användas "bildligt" på engelska?
 1. Att ordet bara används om tavlor och bilder.
 2. Att ordet kan beskriva ett stort utbud av nästan vad som helst, inte bara mat.
 3. Att ordet har försvunnit ur engelskan.
5. Vad säger texten om påståendet att "lagom" är unikt för svenskan?
 1. Det är helt sant och bevisat.
 2. Det är en myt; liknande ord finns i andra språk, bland annat norskan.
 3. Ordet kommer egentligen från franskan.
6. Vad är ett översättningslån enligt texten?
 1. Ett ord som man betalar för att få använda.
 2. Ett ord som lånas in genom att man översätter det del för del.
 3. Ett ord som bara finns i ordböcker.
7. Stämmer påståendena med texten? Svara **ja**, **nej** eller **det står inte i texten**.
 1. Ordet "ombudsman" kom in i engelskan i slutet av 1800-talet.
 2. "Smorgasbord" har funnits i engelskan sedan slutet av 1800-talet.
 3. Smörgåsbord är den vanligaste maten i hela världen.
8. Stämmer påståendena med texten? Svara **ja**, **nej** eller **det står inte i texten**.
 1. "Lagom" har blivit ett vanligt vardagsord på engelska.
 2. "Flygskam" har på franska blivit "honte de prendre l'avion".

3. Det engelska ordet "tungsten" kommer från svenskans "tung sten".
9. Förklara med egna ord vad ett lånord är, och ge ett exempel på ett svenskt ord som har lånats ut.
10. Texten säger att man ska vara försiktig och "inte överdriva" hur känt ordet "lagom" är ute i världen. Varför är det viktigt att skriva så?
11. Texten skiljer mellan en säker uppgift (att "ombudsman" kom in i engelskan i slutet av 1800-talet) och en myt (att "lagom" skulle vara unikt svenskt). Varför är det viktigt att en text visar den skillnaden?
12. Texten avslutar med att ord som "vandrar" mellan språk berättar om "kontakt mellan människor". Förklara med egna ord vad du tror att texten menar.

Diskussionsfrågor

- Känner du till ord från ditt modersmål som andra språk har lånat? Berätta om ett och vad det betyder.
- Texten beskriver ett smörgåsbord, där man väljer fritt från många rätter. Finns det ett liknande sätt att äta tillsammans där du kommer ifrån?
- Ordet "lagom" sägs ibland säga något om hur man gör saker i Sverige. Finns det ett ord på ditt språk som du tycker säger något om livet där du kommer ifrån?
- Påståendet att "lagom" är unikt svenskt är spritt men stämmer inte. Hur kan man tänka för att avgöra om en berättelse om ett ord är sann eller en myt?
- **Skriv (6–8 meningar):** Skriv en kort text om ett ord eller ett uttryck från ditt eget språk som du tycker är svårt att översätta eller som betyder mycket för dig. Förklara vad det betyder, när man använder det och varför du valde just det ordet.